

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

REDACTIE: Dr. J. S. VAN VEEN, A. A. G. VAN ERVEN DORENS,
Mr. W. P. A. SMIT. PAUL LEENDERTZ, Red.-Sec., Gelders Hof, Oosterbeek.
Alle correspondentie de Redactie betreffende aan dit adres te zenden.

DE PALTROKMOLEN.

In het derde nummer van „Bijdragen en Mededeelingen”, Mei 1925, lezen wij in het artikel door den heer C. Visser aan de Windmolens in Nederland gewijd: „Streve „*De Hollandsche Molen*” er naar om „de molens, voor zoover haar dit mogelijk zal zijn, te behouden op „hun aloude plaatsen, ze desnoods inwendig verbeterende, voor het „Openluchtmuseum zij de taak weggelegd om de geschiedenis van „den Hollandschen windmolen in tastbaren vorm voor het nageslacht „vast te leggen.”

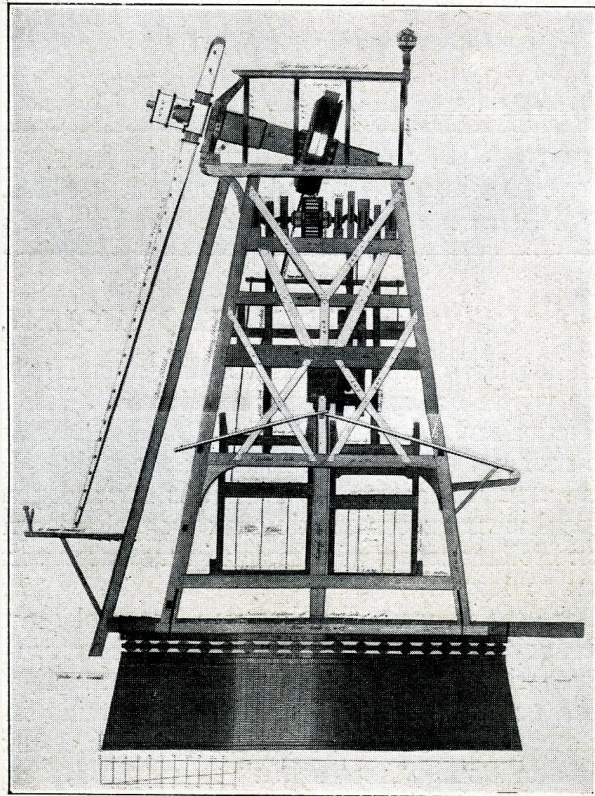
Deze taak vormt een deel van het veel omvattend doel, door het Openluchtmuseum beoogd: het bijeenbrengen en tentoonstellen van bouwwerken en voorwerpen, die gezamenlijk een historisch beeld zullen geven van de Plattelands-beschaving in Nederland.

Het doel, door de Vereeniging „*De Hollandsche Molen*” en ook door den Bond „*Heemschut*” nagestreefd, het behouden ter plaatse van merkwaardige boerenhuizen, molens, enz., behoudt den voorrang ook in het streven van onze Museum-vereeniging: het mag dan ook niet anders worden opgevat dan een aanvullend werk, datgene wat ons Museum te

doen staat. Indien de pogingen falen, een molen, een plattelandsbouwwerk te laten in de landstreek waar zij staan, eerst dan is er sprake voor ons Museum te trachten dit bouwwerk in eigendom te verkrijgen, het zorgvuldig af te breken, te vervoeren naar het museumpark en het daar weer op te bouwen, — vooropgesteld, dat zulk een bouwwerk om historische en aesthetische redenen er aanspraak op maakt, in de museumverzameling te worden opgenomen.

Bij de schikking van het ten toon te stellen materiaal, de bouwwerken dus, wordt, zooals trouwens in elk goed beheerd museum, een vaste lijn gevolgd; van een „systematisch” verzamelen echter, kan er, om bovengenoemde reden, geen sprake zijn. Men krijgt aangeboden, of men zoekt, wat tot afbraak is gedoemd.

Is het dan wonder, dat juist in de laatste jaren het de molens zijn, de veroordeelden bij uitnemendheid, (wat zeggen wil: door uitnemende onverschilligheid .en onkunde), de molens, eens de glorie van ons land, die in overvloed werden aangeboden, en dat het ook „de molen” is, die, schijnbaar bevoorrecht boven „het boerenhuis”, nu reeds in verscheidene typen vertegenwoordigd is in onze museumverzameling?

Of op dien aangewezen weg diende te worden voortgegaan, was de vraag, toen andermaal een molen werd aangeboden, waarbij alle middelen aangewend tot behoud mislukt bleken.

Lijkt het verantwoord een vierde molen voor onze verzameling te aanvaarden? Die aanvankelijk twijfelden, beslisten echter, na nauwkeurig onderzoek, dat stellig in dit geval iedere bedenking daartegen moest worden afgeweerd.

Immers, hier gold het een molen-type, uiterst zeldzaam in ons land: „de houtzaag-paltrokmolen”, waarvan de heer C. Visser in bovengenoemd artikel schreef: „Het aankopen van een Paltrokmolen „achten wij niet alleen in hooge mate urgent, maar zelfs geboden; „een buitengemeen te loven daad zou het zijn, wanneer zulk een „molen onmiddellijk werd aangekocht; het is niet alleen door zijn „zeldzaamheid, dat een „Paltrok” allereerst de aandacht vraagt; deze „molens zijn buitengewoon vernuftig

gebouwd en werkelijk meester-„stukken van molenaars-kunst.“

Eertijds telde men ze bij honderdtallen in ons land en thans zijn er nog maar acht exemplaren overgebleven, waarvan vier niet meer in bedrijf en in verval.

Te Zaandam werken er nog drie, door den wind bewogen; aan de Westzijde: „De Pet" en „[De Held Josua](#)", aan de Oostzijde: „[De Poelenburg](#)". Te Amsterdam zijn er eveneens nog drie, in een stadsgedeelte echter, dat voor woningbouw is bestemd. Een ervan „De Eendracht" is nog voor het zaagbedrijf in gebruik; de beide anderen „De Otter" en „Het Luypaard" zijn in vervallen staat en opgeschreven voor den beulslooper.

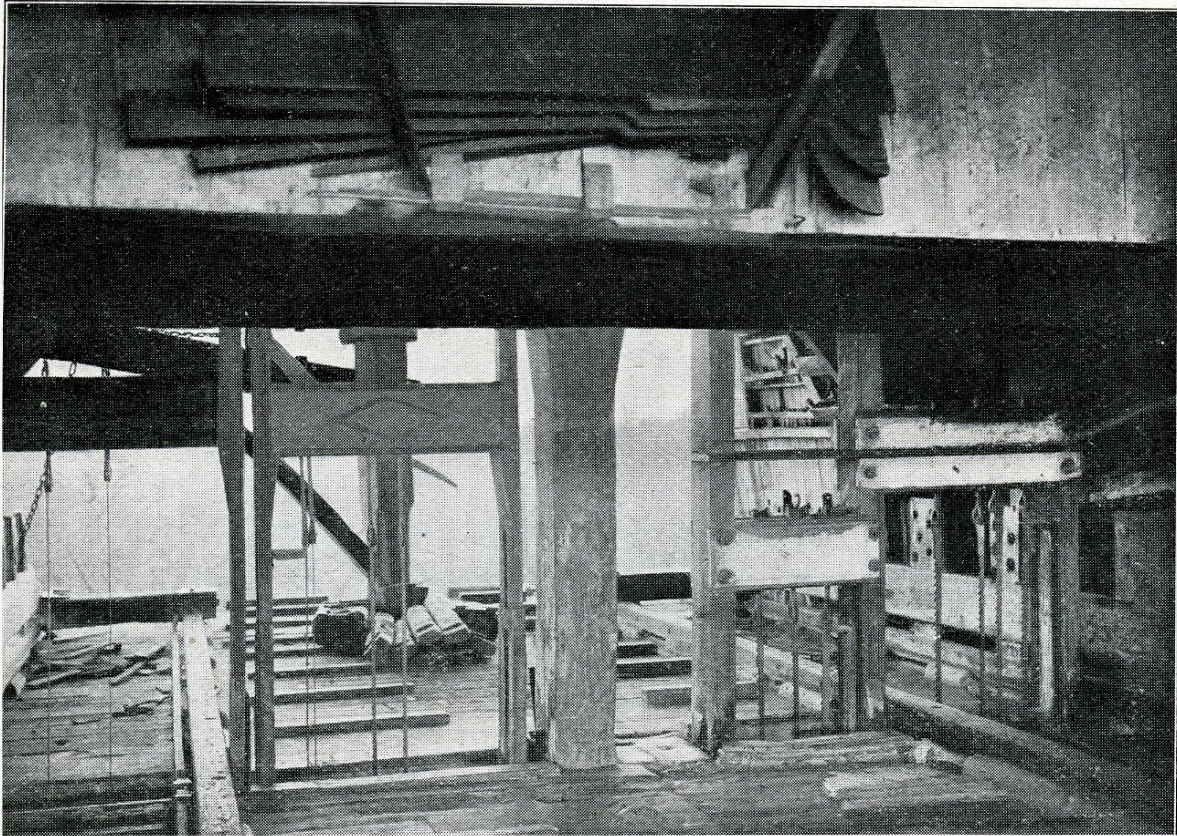
De zevende molen staat, werkeloos, aan het Zuider-Spaarne in de gemeente Haarlemmerliede bij Haarlem; en de achtste, de eenigste in de provincie Zuid-Holland, staat nog ongeschonden

en geheel uitgerust met zijn houtzaag-werkinrichting, op het eiland Beierland, aan het Hollandsch Diep, in de gemeente Numansdorp; zijn naam is „Mijn Genoegen".

Het is deze molen, waarvan ruim anderhalf jaar geleden al gezegd werd, dat hij zou worden afgebroken; de eigenaar, op hoogen leeftijd, trok zich uit zaken terug, het bedrijf werd door geen opvolger voortgezet en het land, waarop de molen staat, werd voor een ander doeleinde verkocht. Hier kon de Vereeniging „De Hollandsche Molen" niets meer uitrichten.

Wanneer ooit moest worden ingegrepen, om een molen-type voor de toekomst te bewaren, dan was het nu; — drie paltrokmolens incompleet en in vervallen staat en vier in bedrijf, nog wel in het modern-industrieel Zaandam, dat zijn molens bij tientallen tegelijk, heeft zien vallen en midden in de bewoonde kom van Amsterdam, ziedaar het totaal van Nederland's bezit aan Paltrokmolens.

Onmiddellijk zijn de onderhandelingen aangevangen, om het eenig beschikbare goede exemplaar, met zijn complete inrichting, machtig te worden.

Om die onderhandelingen te doen slagen, bleek dat er op het te voren bijeenbrengen van gelden niet mocht worden gewacht. Het Openlucht-Museum begreep in deze zijn verantwoordelijkheid en kocht den molen aan „op hoop van zegen“, wat zooveel zeggen wil als: de kas, helaas nooit voldoende gevuld, om aankopen van belang te doen, vertoonde ook nu wel haar schaars bedekte bodem, doch voor het redden van zulk een zeldzaam en belangrijk plattelands-bouwwerk zou stellig later het geld wel gevonden worden.

Het besluit hiertoe moge uit financieel oogpunt wat vermetel schijnen, het geeft tevens het treffendst bewijs, hoe noodzakelijk deze aanwinst werd geacht.

Aan deze verwachting, door het Museum-bestuur gesteld, zal thans gevolg gegeven moeten worden, opdat de pogingen tot behoud niet te elfder ure nog tot een mislukking leiden.

Met het aankopen en het afbreken van den ouden molen, het overbrengen van al het materiaal naar het museum-park en het wederopbouwen is een vrij groot bedrag gemoeid; doch vele handen maken het werk licht.

Wij vragen aan onze leden en begunstigers een offer, klein of groot — beiden getuigen van belangstelling in ons werk — en daarbij een goed woord, een aanbeveling bij vrienden, om ook met hun bijdragen te helpen

bereiken, wat voor ons Museum niet alleen nuttig, maar thans noodzakelijk is.

Er wordt groote waarde gehecht aan het verkrijgen van dit zeldzaam reliek van oud-Nederlandsche bouw- en werktuigkunde. Met klem wordt dan ook een ernstig beroep gedaan op Uwe offervaardigheid.

Mogen er maar zeer weinige van de hierbij ingesloten giro-biljetten niet aan het bedoelde adres terug komen.

NASCHRIFT.

Toen, tegen het einde der 16de eeuw, in Zaandam de scheepsbouw in opkomst was, werd, voor het zagen van het benodigde hout, door Cornelis Cornelisz. te Uitgeest in 1592 de eerste zaagmolen uitgevonden.

Deze molen was onbeweegbaar, maar hij stond op een in het water drijvend vlot, dat gemakkelijk in de goede windrichting gedraaid kon worden; een paar jaar later is deze eerste houtzaagmolen naar Zaandam overgebracht.

Hij bleek niet geheel te voldoen, want kort daarop werd al een zaagmolen geconstrueerd, rustend op een, vlak boven den grond vastgemetselden, cirkelvormigen ring, waarop het geheele molengevaarte rondom den koning-stijl beweegbaar was, door middel van een groot aantal, over dezen ring draaibare, houten rollen.

Omdat het naar den wind draaien van dezen molen, het „kruien" genaamd, onder aan den voet geschiedt, wordt dit molen-type een „onderkruier" genoemd.

In dit verband herinnere men zich een tweede type, de „stander-molen", waarbij wel het molen-lichaam in zijn geheel draait, maar hier gehangen is om een zware spil, den hoogen „stander", die versterkt is en geschraagd door dwarsbalken en schoren, rustende op steenen basementen. Een derde type heet de „bovenkruier", omdat van dezen, op den grond vastgebouwd, molen alleen de kap met de wieken over een ring met rollen draaibaar is.

Voor het zagen van zware stammen en balken zijn later „bovenkruiers" gebruikt, omdat deze, sterker gebouwd, meer weerstand boden aan trillingen door het zaagbedrijf veroorzaakt.

Voor het minder zware werk evenwel was de lichter geconstrueerde en op zijn voet beweegbare houten „onderkruier", als zaagmolen, het algemeen voorkomend type.

Voor het zagen van de lange stammen en balken is een bedrijfsruimte,

een loods, vereischt, gestrekt in de lengte; want lang is de „sleestelling" die er staat vast op den vloer; op rollen wordt de „slee" die het te zagen hout draagt en vastklemt erover heen getrokken door een sterk kamwiel, het „krabbelrad" genaamd.

De slanke bovenbouw van den molen bevat het constructieve gedeelte, dat de wind-kracht voor de beweging opvangt en overbrengt. Maar, om ruimte voor het zaag-bedrijf te winnen, verkreeg de molen aan beide dwarszijden een ruimen uitbouw aan den voet.

Deze uitbouw, aan één langen kant gesloten, en overdekt met een zadeldak, verschaft voor in- en uitladen van het hout voldoende open ruimte en beschutting tegen den regen.

De zonderlinge betiteling: „Paltrok" vindt nu in dezen uiterlijken vorm van den molen haar verklaring.

De „paltrok" is een voor mannen bestemde korte jas, met onder den gordel wijd uitstaande slippers, gebruikt in de zode en de 15de eeuw-' de later gedragen grootere slippers-jas nam dezen naam over; en... de toen uitgevonden molen, die, om zijn slank model en zijn onder breed uitstaande bouwsels, wel wat aan zoo'n jas deed denken, verkreeg dien naam, vermoedelijk als spot.

Er bestaat ook de minder aannemelijke opvatting, dat het molenmodel zou gelijken op een kleedingstuk, destijds gedragen door mannen uit „die Pfaltz" naar Nederland gekomen.

De hierbij gegeven afbeeldingen vertoonen:

1. Een constructie-teekening van een Paltrokmolen, van terzijde gezien, de houten planken-bekleding is dus weggelaten, overgenomen uit „Groot Volkomen Molenboek", door Leendert van Natrus, Jacob Polly en Cornelis van Vuuren, Amsterdam, 1734.
2. De Paltrokmolen „Mijn Genoegen", te Numansdorp, nog volkomen voor het houtzaag-bedrijf ingericht, gezien met de open zijde naar voren.
3. Het binnengedeelte van dezen molen (de zaagloods).

Arnhem, December 1926. A. A. G. VAN ERVEN DORENS.